

<https://doi.org/10.15407/rksu.41.043>

УДК 94(477)–054.72"192":82–6:930.22

Валерій Власенко, кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри історії,
Сумський державний університет (Суми, Україна)
ORCID: 0000-0003-2220-2239
E-mail: v.vlasenko@yur.sumdu.edu.ua

З ЕПІСТОЛЯРІЮ МИХАЙЛА ПЕТРІВА ЗІ СТЕПАНОМ СМАЛЬ-СТОЦЬКИМ: УКРАЇНСЬКА ПОЛІТИЧНА ЕМІГРАЦІЯ В КОРОЛІВСТВІ СЕРБІВ, ХОРВАТІВ І СЛОВЕНЦІВ ТА ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ НА ПОЧАТКУ 20-х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

Метою роботи є залучення до наукового обігу й аналіз листування українського громадсько-політичного діяча, журналіста, науковця Михайла Петріва з відомим українським ученим-славістом, професором Українського вільного університету у Празі Степаном Смаль-Стоцьким, що зберігається в Національному архіві Чеської республіки. **Методологія.** Дослідження базується на принципах історизму, об'єктивності та науковості. Застосовано загальноісторичні методи — хронологічний, ретроспективний, джерелознавчої критики. **Наукова новизна** полягає у введенні до наукового обігу епістолярію М. Петріва й С. Смаль-Стоцького як важливого джерела з історії формування української політичної еміграції в Королівстві сербів, хорватів і словенців, порушення українського питання на сторінках хорватської преси, обговорення проблем об'єднаного руху в емігрантському середовищі в Європі. Прокоментовано зміст епістолярію, акцентовано увагу на журналістській діяльності М. Петріва та заходах української еміграції в Королівстві сербів, хорватів і словенців щодо порушення українського питання на форумах югославських

Цитування: Власенко В. З епістолярію Михайла Петріва зі Степаном Смаль-Стоцьким: українська політична еміграція в Королівстві сербів, хорватів і словенців та Чехословаччині на початку 20-х років ХХ століття. *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2026. № 2 (41). С. 43—61. <https://doi.org/10.15407/rksu.41.043>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Стаття опублікована за умовами відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

і чехословацьких науковців. **Висновки.** Листування Михайла Петріва зі Степаном Смаль-Стоцьким є цінним джерелом з історії української політичної еміграції як у Королівстві сербів, хорватів і словенців (Югославія), так і в Чехословаччині. Його зміст розкриває перипетії процесу формування української політичної еміграції в цій балканській країні, проблеми об'єднаного руху в українському емігрантському середовищі як в Європі взагалі, так і в Югославії та Чехословаччині зокрема, порушення українського питання на сторінках югославської преси та наукових форумах учених-славістів Югославії та Чехословаччини, публіцистичну діяльність М. Петріва.

Ключові слова: листування, Ярослав Бідло, Матія Мурко, Михайло Петрів, Степан Смаль-Стоцький, українська еміграція, Чехословаччина, Югославія.

Актуальність теми дослідження. Історія міжвоєнної української політичної еміграції в Європі знайшла широке висвітлення в науковій літературі, особливо після того, як на початку 90-х років XX ст. в Україні було відкрито доступ до документів і матеріалів так званого «Празького архіву», фонди якого зберігаються як в Україні (Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, Центральний державний архів громадських об'єднань та українці, Центральний аудіовізуальний та електронний архів, деякі обласні державні архіви тощо), так і поза її межами (архіви, музеї, бібліотеки Росії, Словаччини, Чехії). Основу цього архіву складають документи і матеріали Музею визвольної боротьби України й Українського історичного кабінету. Велику частину цього комплексу джерел уже оприлюднено у збірниках документів і матеріалів, на сторінках наукової періодики, у монографіях, статтях та дисертаційних роботах. Важлива складова цього архіву — епістолярна спадщина емігрантів, зокрема листування провідних діячів української еміграції. Особливої актуальності набуває листування тих емігрантів, які у країнах їхнього перебування брали активну участь у громадсько-політичному та науковому житті української еміграції. У пропонованій роботі йдеться про листування М. Петріва і С. Смаль-Стоцького, в якому висвітлюються проблеми і перспективи розвитку української еміграції в Європі взагалі й у Чехословаччині та Югославії зокрема.

Аналіз досліджень і публікацій. Життя, громадсько-політична та науково-освітня діяльність С. Смаль-Стоцького (1859—1938) привертали увагу дослідників ще з кінця XIX ст. Донині побачили світ монографії, брошури, статті, дисертаційні студії про нього та бібліографії його праць. Оприлюднено листування вченого з Олександром Барвінським, Миколою Вороним, Борисом Грінченком, Дмитром Донцовим, Михайлом Драгомановим, Іваном Пулюєм, Іваном Франком та іншими відомими українськими інтелектуалами. Але більшість з них стосується дореволюційного (кінець XIX — початок XX ст.) періоду його життя. Набагато менше публікацій епістолярію С. Смаль-Стоцького міжвоєнного періоду. Серед адресатів були й менш відомі в емігрантському середовищі особи. До таких належить

громадський діяч, колишній співробітник Міністерства земельних справ УНР, журналіст, керівник пресового бюро Генерального консульства УНР в Загребі Михайло Петрів, який під час Української революції 1917—1921 рр. опинився в Королівстві сербів, хорватів і словенців (КСХС, з 1929 р. — Югославія). Спеціальних праць про його біографію, громадсько-політичну та журналістську діяльність поки що немає. Але прізвище М. Петріва (псевдонім Гардовий) згадується в наукових працях з історії української еміграції в Югославії, зокрема в монографії В. Козлітіна [1, с. 122—123], статтях Є. Пашенка [2, с. 369, 371] та В. Власенка [3, с. 111—112; 4, с. 119—123]. Епістолярій М. Петріва невеликий. Виявлено його листування в 1920 р. з Михайлом Грушевським (два листи) [5, с. 59]. Українським істориком В. Сергійчуком було оприлюднено два листи М. Петріва (в одному він виступив підписантом листа ініціативної групи Української громади в Югославії) до Міністерства закордонних справ УНР, датовані 20 листопада 1920 р. та 17 січня 1921 р. Вони були опубліковані у збірнику, що побачив світ 2002 р. в Загребі [6, с. 98—102]. Другий лист републіковано ним же у збірнику документів «Неусвідомлення України» [7, с. 802—806]. Ще один лист М. Петріва до директора департаменту Міністерства преси та пропаганди УНР від 19 вересня 1921 р. оприлюднено у збірнику, що побачив світ 2025 р. в Загребі [8, с. 66—67]. Епістолярій М. Петріва зі С. Смаль-Стоцьким донедавна не публікувався.

Метою дослідження є залучення до наукового обігу й аналіз листування українського журналіста, науковця Михайла Петріва з відомим українським ученим-славістом, професором Українського вільного університету у Відні та Празі Степаном Смаль-Стоцьким, що зберігається в Національному архіві Чеської республіки.

Виклад основного матеріалу. Відомий український філолог, славіст, шевченкознавець, публіцист, видавець, професор українських і зарубіжних вищих шкіл, член Наукового товариства імені Шевченка Степан Смаль-Стоцький залишив не тільки велику наукову, але й епістолярну спадщину. Його листування з багатьма українськими і зарубіжними науковцями та культурними діячами зберігається в Центральному державному історичному архіві України (м. Київ), Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України, Центральному державному архіві громадських об'єднань та українців, відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника, а також у зарубіжних архівах і бібліотеках. Свідченням цього є знайдене автором листування Михайла Петріва зі Степаном Смаль-Стоцьким, що датоване 1921—1922 рр. Обидва на той час перебували в еміграції. Степан Йосипович жив у Празі, де очолював Дипломатичну місію ЗУНР, був

радником Надзвичайної дипломатичної місії УНР, дійсним членом Української академії наук (згодом — іноземним членом Всеукраїнської академії наук) і Слов'янського інституту, професором, деканом філософського факультету Українського вільного університету, головою Товариства допомоги українським ученим. Михайло Петрів — член Української партії соціалістів-революціонерів, автор проекту нового статуту партії, юрисконсульт Міністерства земельних справ УНР. У 1920 р., опинившись у Загребі, він долучився до тамтешньої української колонії, займався громадською діяльністю, очолював пресове бюро (почесного) Генерального консульства УНР в Загребі, листувався з Міністерством закордонних справ УНР і надзвичайними дипломатичними місіями УНР в Румунії та Чехословаччині, публікувався в югославській та українській емігрантській пресі.

Листування М. Петріва і С. Смаль-Стоцького відбувалося в той час, коли до обох країн прибували численні біженці й емігранти. Але якщо Чехословаччина (поряд з Австрією, Німеччиною, Польщею та Францією) стала політичним центром української еміграції, то КСХС — її «периферійним» (провінційним) осередком. До цієї балканської країни українці потрапляли переважно у складі білих армій А. Денікіна та П. Врангеля впродовж трьох мікрохвиль еміграції з кінця 1918 р. і до 1921 р. безпосередньо з Півдня України та Північного Кавказу або транзитом через Константинополь (тимчасове перебування в тамтешніх таборах). Невеликі групи емігрантів (десятки осіб) приїздили до КСХС ще до середини 20-х років. Остання група прибула туди у 1928 р. У листуванні йдеться про політичну еміграцію, тобто ту її частину, яка належала до певних політичних угруповань («уенерівці», петлюрівці, республіканці, гетьманці...), сповідувала певну ідеологію (лібералізм, консерватизм, соціалізм, націоналізм...), долучилася до українських громадських організацій або підтримувала чи брала в їхньому житті активну участь та наслідувала ідею самостійної української державності в будь-якій її формі.

На процес формування у країні української політичної еміграції впливала низка чинників. По-перше, центральна (сербська) влада була русофільською. Вона не визнала УНР і не виокремлювала українців з російського емігрантського загалу, вбачаючи в них сепаратистів, які призвели до розпаду імперії. По-друге, КСХС стала політичним і релігійним центром російської еміграції. В її емігрантському середовищі переважали монархічні політичні сили. Чимало російських чиновників і військових перебували на державній службі. Біженці з українських губерній потрапили під вплив російських офіцерів і відносно численної російської інтелігенції. По-третє, до прибуття в КСХС українців з Наддніпрянщини там уже існувала русинсько-українська меншина. Русини (вихідці із Закарпаття) переселилися туди ще в середині XVIII ст., а українці (переважно зі Східної Галичини) прибули наприкінці XIX — на початку XX ст. Згодом частина русинсько-україн-

ської меншини долучилася до міжвоєнної української політичної еміграції. Ця меншина проживала переважно у Воєводині, Хорватії, Славонії, Боснії та Герцеговині. На відміну від центральної сербської місцева влада ставилася до українців більш прихильно, оскільки вони разом з хорватами, словенцями і босняками проживали в одній державі — Австро-Угорщині. На початку 20-х років саме в Хорватії було відкрито Генеральне консульство УНР в Загребі, започатковано перші українські громадські організації емігрантів — товариство «Просвіта» та студентська громада в Загребі, а також студентське товариство в Любляні (Словенія). Деякі українці обіймали посади в місцевому державному апараті Боснії, зокрема у Верховному суді в Сараєво й окружному суді в Баня-Луці [9, с. 22—29]. По-четверте, ще під час Першої світової війни на території Словенії і Хорватії (Австро-Угорщина) були табори для військовополонених з колишньої російської царської армії, зокрема й українців. Після завершення війни територією КСХС пролягав один з маршрутів повернення на батьківщину військовополонених з російської й австро-угорської армій (з колишніх Західного та Салонікського фронтів). Невелика частина з них не змогла або не захотіла повернутися додому, долучившись до новоприбулої еміграції. До того ж, на початку 20-х років КСХС була транзитною країною для тих, хто прямував до країн Центральної Європи, зокрема до Чехословаччини, де місцева влада організувала так звану «Руську акцію допомоги» (*Ruská pomocná akce*), що давало можливість молодим людям здобути освіту в чеських, українських та російських вищих і середніх школах, а інтелігенції знайти роботу. Подібна акція відбувалася й у КСХС, але її фінансові й організаційні масштаби були явно меншими. І спрямована вона була виключно на російську еміграцію. Тому найбільш умотивована частина молодих українських емігрантів з Болгарії, Румунії, Туреччини та Югославії прямувала до Чехословаччини. На відміну від цієї країни у КСХС не було групи відомих національно свідомих українців з Наддніпрянської України, членів Центральної Ради чи Конгресу трудового народу, уряду УНР, представників національно-демократичного табору, які могли б об'єднати навколо себе емігрантів з українських губерній.

Як впливає з епістолярію двох непересічних осіб, яким присвячена ця стаття, вони листувалися вже раніше, про що йдеться в першому листі М. Петріва до С. Смаль-Стоцького від 6 липня 1921 р. У ньому порушувалася низка питань. По-перше, наголошувалося на необхідності скликання Всеукраїнського емігрантського конгресу, який би перебрав на себе справу організації допомогової акції емігрантам із залученням до неї країн Антанти (Франція), новопосталих слов'янських держав (Чехословаччина) та Ліги Націй. По-друге, йшлося про наміри МЗС ЗУНР призначити до КСХС свого представника, зокрема місцевого залізничного чиновника Івана Будзя. Автор листа вважав такий крок недоречним як з боку пропонованої кандидатури («може бути лише високо-освічена людина, професор...»), так і з боку

розпорошення сил, оскільки мати окремо дипломатичних представників від ЗУНР й УНР є справою обтяжливою, яка не сприятиме об'єднанню наддніпрянських і наддністрянських українців. По-третє, йшлося про успіхи і негаразди в боротьбі тамтешніх українських емігрантів з російськими. М. Петрів інформує про порушення на сторінках югославських часописів української справи, пропозиції редактора провідного хорватського журналу опублікувати свої праці словенського професора Матіяша Мурка та переклад *«Книги буття українського народу»* Миколи Костомарова хорватського історика Чіро Трухелька, заснування Стефаном Лукіяновичем (Лук'яновичем) у Загребі Українського товариства прихильників освіти. Автор листа повідомляє також про те, що серпневе число загребського журналу *«Nova Evropa»* буде присвячене Україні й українцям, тому просить Степана Йосиповича залучити до цієї справи його знайомого, чеського історика і славіста Ярослава Бідла [10, l. 1—2 zadní strana].

У наступному листі від 2 серпня 1921 р. продовжується обговорення питання про скликання Всеукраїнського емігрантського конгресу, обрання ним Всеукраїнської національної ради (комітету), представництво в ній різних політичних угруповань, громадських об'єднань та регіонів. М. Петрів інформує С. Смаль-Стоцького про свою публікацію на цю тему на сторінках віденського часопису *«Воля»* [11, с. 368—369], плани оприлюднити подібні статті в газетах *«Українське слово»* (Берлін) й *«Українська трибуна»* (Варшава) та покладає надії на долучення до пропаганди скликання конгресу і Степана Йосиповича. Автор листа вважає, що завданням Всеукраїнської національної ради могла б стати не тільки справа організації та самоорганізації допомоги емігрантам, але й протидія таким політичним силам, як паризький Український національний комітет на чолі з С. Моркотуном та українські монархісти — прихильники Василя Вишиваного (князь Вільгельм Габсбург) [10, l. 3—4 zadní strana].

У зворотному листі від 4 серпня 1921 р. С. Смаль-Стоцький досить критично відгукується щодо процесу об'єднання еміграції, звертає увагу на партійні (Української партії соціалістів-революціонерів) інтереси в діяльності Українського громадського комітету в Чехословаччині на чолі з Микитою Шаповалом та негаразди з розподілом Михайлом Грушевським допомоги емігрантам (на користь есерів), що надійшла для всієї еміграції від українців Америки. Степан Йосипович інформує про те, що читав статтю М. Петріва в емігрантській пресі, висловлює йому вдячність за інформацію про діяльність української еміграції в КСХС, обіцяє долучити до справи публікації на сторінках югославської преси матеріалів про українство його гарних знайомих, професорів М. Мурка (з яким разом навчався) та Я. Бідла [10, l. 5—8].

У листі М. Петріва від 16 серпня 1921 р. йдеться про майбутній (у вересні того ж року) з'їзд югославських і чехословацьких академій наук у За-

гребі, в якому повинен взяти участь «до нас прихильний» професор Алекса Жуйович. Автор листа помилився, оскільки відомий громадсько-політичний діяч А. Жуйович не був професором і не мав відношення до академії наук. Ймовірно, йшлося про вченого-геолога, президента Сербської академії наук і мистецтв Йована Жуйовича, який був, швидше за все, русофілом. М. Петрів вважав за необхідне використати цей з'їзд для пропаганди української науки. Для цього, на його думку, варто було б залучити учасника з'їзду, професора Карлового університету Я. Бідла, який міг би оприлюднити меморандум (меморіал, нота, заява) про українську наукову справу. Автор листа повідомив, що вже передавав відповідний меморандум українських наукових товариств та переклад сербсько-хорватською мовою записки комісії членів Російської академії наук щодо визнання української мови самостійною, а не діалектом російської (1905). Виявив побажання скористатися участю у з'їзді Я. Бідла для передачі Сербській академії наук і мистецтв в Белграді такого меморіалу, а також протесту проти закриття й обмеження діяльності українських наукових товариств у Східній Галичині (Польща). М. Петрів інформує С. Смаль-Стоцького про відправку йому статті професора Юрія Манцена про перспективи об'єднання академій наук слов'янських країн, опублікованої на сторінках хорватського часопису «*Jugoslavenska Njiva*». Автор листа просить також про сприяння Степана Йосиповича в налагодженні стосунків з редакціями американських часописів, зокрема газети «Свобода», з якими М. Петрів планував співробітничати [10, л. 9—10].

Останній лист з колекції Національного архіву Чеської республіки датований 8 березня 1922 р. М. Петрів повідомляє про пересилку Степану Йосиповичу кількох примірників давно очікуваної книги та просить розподілити їх між кількома особами, серед яких — Томаш Масарик, Матіяш Мурко, Максим Славинський (колишній голова Надзвичайної дипломатичної місії УНР у Чехословаччині, викладач Української господарської академії в Подебрадах та Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова у Празі) та інші. Ймовірно, йшлося про пам'ятну книгу з нагоди 60-х роковин смерті Т. Шевченка «*Velikome Slaveni: Spomen knjiga prigodom 60-godišnjice smrti T. Ševčenka*», що побачила світ 1922 р. в Загребі. До збірки увійшли праці таких відомих авторів, як А. Єнсен, О. Грицай, О. Саліковський, С. Смаль-Стоцький, П. Стебницький, М. Феденко, О. Шульгин, а також науковців з Хорватії Й. Бадаліча, С. Лукіяновича та М. Гардового (М. Петрів). Стаття М. Петріва хорватською мовою під назвою «*Ševčenko i narodno-kulturni preporod*» знову була оприлюднена майже через 90 років після першої публікації у збірці «*Hrvatska ševčenkiana*» [12, s. 103—120]. Автор листа інформує про намір видати кирилицею збірку своїх публіцистичних праць під назвою «Селянська Україна», а також просить придбати йому працю Українського соціологічного інституту і п'єси В. Винниченка,

які він планує передати хорватському професору для перекладу та постановки в місцевому театрі [10, l. bez číslování].

Листування містить інформацію про місце проживання М. Петріва в Загребі.

Наукова новизна дослідження полягає у введенні до наукового обігу епістолярію М. Петріва й С. Смаль-Стоцького як важливого джерела з історії формування української політичної еміграції в Королівстві сербів, хорватів і словенців, порушення українського питання на сторінках хорватської преси, обговорення проблем об'єднавчого руху в емігрантському середовищі в Європі. Прокоментовано зміст епістолярію, акцентовано увагу на журналістській діяльності М. Петріва та заходах української еміграції у КСХС щодо порушення українського питання на форумах югославських і чехословацьких науковців.

Висновки. Листування Михайла Петріва зі Степаном Смаль-Стоцьким є цінним джерелом з історії української політичної еміграції як у Королівстві сербів, хорватів і словенців (Югославія), так і Чехословаччині. Його зміст розкриває перипетії процесу формування української політичної еміграції в цій балканській країні, проблеми об'єднавчого руху в українському емігрантському середовищі як в Європі взагалі, так і в Югославії та Чехословаччині зокрема, порушення українського питання на сторінках югославської преси та наукових форумах учених-славістів Югославії та Чехословаччини, а також публіцистичну діяльність М. Петріва.

ДОДАТКИ

З листування М. Петріва зі С. Смаль-Стоцьким

Археографічні засади публікації. Стиль авторів листів збережено повністю, впорядковано написання знаків пунктуації, апострофа, великої та малої літер, виправлено очевидні помилки, пропущені літери та нерозбірливі слова позначено квадратними дужками. При передачі текстів листів максимально збережено їхні лексичні й орфографічні особливості. До листів додано коментарі, що містять ідентифікацію персоналій, пояснення термінів та історичних сюжетів, переклад виразів іноземною мовою. Всі листи датовані, але у трьох з них не вказано рік. Якщо рік написання листа встановлено упорядником за змістом, то його подано у квадратних дужках.

1. Лист М. Петріва

Загреб,
6 липня 1921 р.

Вельмишановний Пане Професоре!

В своїх попередніх листах до Вас, обмірковуючи справу скликання українського еміграційного конгресу та його величезного національно-політичного значіння, я лишень поверхово зазначив економічний бік цього питання. Зараз я хочу звернути Вашу ласкаву увагу на його колосальну фінансіальну вагу. Як відомо й Вам, певно, з часописів, заклики до допомоги російській еміграції, звернуті паризьким

з'їздом московського союзу «національного об'єднання»¹ до всесвіту, а передусім до антантських і слов'янських кругів, зустріто зкрізь з великим співчуттям особливо в французькій і чеській пресі; відгукнулася також і Ліга Народів², що разом з французькими кругами організуватиме задля цього велику допомогову акцію. І це в той час, коли Москалі (той й наша змосковщена братія³) сидять на готовенькім хлібі у Югославії, а наші емігранти в страшенних злиднях поневіряються у Польщі та Чехословаччині. Про допомогу українській еміграції з цих керманичів світу й пари з вуст не пустив. У цьому винні лишень ми самі, бо досі не маємо порядного всеоб'єднуючого аполітичного центру, який мав був б вдатися в справі допомоги до «сильних міра сего» — до держав Антанти та виплекану нею Лігу Народів. Ось через що, згаданий конгрес, на мою думку, поза національно-патріотичними завданнями, мав стати головним фактором допомогової акції нашої еміграції.

В двох словах торкнуху нашого племінного сепаратизму, або «порадєнь радному человеку», [який] виявився Секретарієм Закорд[онних] Справ З.У.Н.Р. в справі призначення своїм представником на Югославію марбурського залізничного урядника І. Будзя (Словенія), який, до речі, інформує югослов'ян в нашій справі через німецьку пресу. Годі казати про те, що отака «інформація» може лишень пошкодити з таким трудом налагоджену нами тут працю. Представником У.Н.Р. (або західної, або східної, бо хиба ми сердешні емігранти можемо мати тут двох своїх представників?), беручи під увагу колосальні труднощі для українців у досягненні в Югославії дипломатичного успіху, може бути лишень високо-освічена людина, професор, якийсь наш найвидатніший громадський діяч, яким п. Будзь абсолютно не є. Кожний крок такого представника, хоч і не визнанного місцевою владою, може лишень скомпрометувати українську справу в югослов'янській opinii. Кажу все це Вам, Вельмишановний Пане Професоре, з свого громадського довгу, як все-українець, вважаючи надзвичайно шкідливим для нашої справи поділитися тут в Югославії на Наддніпрянців і Наддністрянців. В цій справі неможливі жодні протеже «від своїх людей», які до цього нездатні, бо вони можуть знищити в нівець усю працю нав'язання зносин з Югослов'янами, отже, і цей сумний прецеденс треба конче усунути. Гадаю, що Ви, як український патріот, вживете в цьому відповідних і належних заходів, аби запобігти небажаним наслідкам в справі українсько-югослов'янських взаємовідносин. Час нашого представництва тут ще не наспів.

Праці тут в нашій справі, мовляв, непочатий куток. Доводиться розбивати мури москофільської югослов'янської ідеології, що вкорінилась тут з давніх часів, кажу югослов'янської, або радше сербської (Сербія — югослов'янський П'ємонт!), і завойовувати саме в цих югослов'янських колах прихильність (хорвати, хоч і співчують в більшості нам, але, як югослов'янські сепаратисти, в нашій справі мало можуть бути корисні).

¹ 1-й Російський з'їзд національного об'єднання, що відбувся 5—12 червня 1921 р. в Парижі, на якому було створено «Російський національний комітет» — керівний орган цього об'єднання. Мета з'їзду — об'єднання всіх емігрантських організацій та окремих громадян, незалежно від їхньої партійної приналежності.

² Йдеться про Лігу націй — міжнародну міждержавну організацію, створену 1920 р. на Паризькій мирній конференції.

³ Йдеться про так званих «малоросів» — ту частину еміграції, яка не виокремлювала себе від Росії взагалі й російської еміграції зокрема, визнаючи за собою лише окремішність у мові та культурі.

Треба довгий час, щоб їх переконати в нашу абсолютну відданість загально слов'янським інтересам. До того ж врангелівська еміграція, що хвилює стелиться зараз по Югославії, в своїм україножерстві «передає куті меду»⁴. Проте, нами одержано ряд перемог: кілька статей про українську справу вміщено до найкращих «югослов'янських» ревій⁵ і в дальшій часі мають регулярно з'являтися там статті на українські теми. Директор і редактор найбільшої ревії «Nova Evropa» Dr Čurčin⁶ запросив професора Мурка⁷ у Празі написати статтю про українство; гадаю, що Ви йому передасте за для цього відповідні матеріали. Видавець «Jugoslavenska Niva»⁸ Dr Truheljka⁹ згодився власноручно перекласти і видати в своїй ревії «Книги биття українського народу» М. Костомарова. Мають незабаром вийти також друком «Записки Петроградськ[ої] ак[адемії] про укр[аїнців]»¹⁰.

П[ан] С.Я. Лукіянович, наш шановний діяч, якому ми найбільш завдячні налагожденням українсько-югослов'янських відносин та організацією української колонії, заснував зараз у Загребі «Українське товариство прихильників освіти», яке має покласти перший камінь до українсько-югослов'янського єднання. Справу з п[аном] Будзьєм прошу вважати конфіденційною.

(Студент Крейцер передач цього листа, симпатичний югослов'янський українець, має вручити Вам пересилаємі разом з цим 2 примірники ревії «Нової Європи» та «Югослов'янської Ниви» з нашими статтями)¹¹.

Нова Європа з початком серпня місяця присвятить укр[аїнському] питанню окреме число — чи не могли б Ви написати за для цього ще й проф. Бідло¹² у Празі?

З найбільш[им] поважанням Михайло Петрів.

(З огляду на те, що п. Ганна [нерозбірливо] подорожує раніш до Праги, я користуюсь нагодою заслати через неї цього листа)¹³.

*Národní archiv České republiky, fond "Ukrajinské muzeum v Praze",
karton 67, inventární číslo 879, list 1—2 zadní strana. Руконис. Оригінал.*

⁴ *Передати куті меду* — фразеологізм, що означає перебільшення, перевищення міри в чому-небудь.

⁵ *Reviija* — огляд, журнал.

⁶ *Чурчін Мілан* (серб. *Čurčin Milan*, 1880—1960) — сербський поет, есеїст, редактор часопису «Nova Evropa» (1920—1941), один з фундаторів Югославського Пен-клубу (1926).

⁷ *Мурко Матіяш* (словен. *Matija Murko*, 1861—1952) — словенський філолог-славист. Закінчив Віденський університет. Викладав в університетах у Граці, Лейпцігу та Празі (1920—1926). Іноземний академік АН СРСР (1924). Прізвище Мурка підкреслено червоним олівцем.

⁸ Насправді «*Jugoslavenska Njiva*» — хорватський часопис, що виходив з 1917 р. в Загребі.

⁹ *Truheljka Čiro* (1864—1942) — хорватський археолог, історик, музейник. Закінчив Університет у Загребі (археологія та історія мистецтва), професор філологічного факультету Університету у Скоп'є (1926—1931), голова Товариства боснійсько-герцеговинських хорватів у Загребі (1939).

¹⁰ Йдеться про записку комісії у складі академіків О. Шахматова, Ф. Корша, А. Фамінцина, П. Фортунатова, О. Лаппо-Данилевського та С. Ольденбурга «Об отмене стеснений малорусского печатного слова», яка визнала українську мову самостійною, а не діалектом російської. 18 лютого 1905 р. загальні збори Імператорської Академії наук схвалили цю записку.

¹¹ Це речення, перекреслене автором, написане на лівому полі листа тим же фіолетовим чорнилом, що й весь лист.

¹² *Бідло Ярослав* (чесь. *Bidlo Jaroslav*, 1868—1937) — чеський історик, візантолог, славист, професор Карлового університету у Празі. Член НТШ, Чеської та Польської академій наук.

¹³ Це речення написано синім чорнилом, ймовірно, після завершення листа. Воно дописане над попереднім перекресленим реченням.

2. Лист М. Петріва

[Загреб],
2/VIII [1921]

53

Вельмишановний Пане Професоре!

Вашого великодушного листа одержав. На превеликий жаль, наші листи розминулися. Впрочім, мої думки цілком годяться з Вашими. Я уявляю нову Всеукраїнську національну раду¹⁴ лишень, як наш центральний еміграційний комітет, який, за Вашим гарним виразом, мав би бути нашим національним аеропагом¹⁵. На мою думку, цей комітет мусить повстати на взірець московської центральної еміграційної організації в Парижі. Ми маємо скликати достоту¹⁶ московському «з'їзду національного об'єднання» свій національний з'їзд з виключенням жодної політичної закраски, який обере і встановить зазначений комітет. Місцем цього з'їзду може бути лишень Прага з політичних і технічних причин, як нейтральний слов'янський центр і осередок нашого еміграційного руху. Розуміється, що обидва наші уряди¹⁷ мають допомагати в організації цього з'їзду і морально і матеріально, творячи цим велике діло нашого національного об'єднання і консолідації усіх наших еміграційних сил. Гадаю, що в цьому з'їзді можуть взяти участь і делегати від обох наших тимчасових органів народнього представництва: Ради Республіки та Галицької Національної Ради¹⁸, але ж як звичайні представники українських еміграційних кол, не вносячи цим в сферу діяльності нашого конгресу урядової політики. Що до самої кількості делегатів від поодиноких груп, то її можна лишень приблизно встановити з'огляду на скрутне матеріальне становище наших еміграційних кругів, паспортні перешкоди і тому інше. На цьому всеукраїнському з'їзді було б бажаним мати представників від усіх більших українських колоній, а отже і от Америки. Ми цим заманіфестуємо перед усім світом свою національну солідарність та незламну волю українського народу до свого самостійного державно-національного життя. Цей з'їзд гратиме чи не більшу роль за московський «національного об'єднання» виявивши триумф української національної думки. Перед місяцем я писав про це до «Воли»¹⁹, разом з цим пишу до берлінського «Слова»²⁰ та варшавської «Трибуни»²¹. Але, я гадаю, що безперечно в цьому має взяти на себе

¹⁴ Всеукраїнська національна рада — опозиційний до Симона Петлюри орган, що працював із січня по березень 1921 р. у Відні на противагу Раді Республіки (Тарнів). Керівник — Сергій Шелухін.

¹⁵ Помилка в назві. Насправді йдеться про *ареонаг* — вищий виконавчий, контролюючий та судовий орган у Стародавніх Афінах.

¹⁶ *Достоту* — на взірець, за зразком.

¹⁷ Йдеться про уряди УНР та ЗУНР.

¹⁸ Ймовірно, йдеться про Всеукраїнську національну раду, що діяла в 1921 р. у Відні.

¹⁹ «Воля» — тижневик суспільно-політичного та культурного життя, що виходив з червня 1919 р. по листопад 1921 р. у Відні. Останні три числа під назвою «Воля України». Головний редактор — Віктор Піснячевський.

²⁰ Ймовірно, «Українське слово» — часопис (півтижневик, тижневик) гетьманського спрямування, що виходив у Берліні в 1921—1923 рр. Головні редактори — Зенон Кузеля, Дмитро Дорошенко.

²¹ Йдеться про газету «Українська Трибуна», що виходила у Варшаві з травня 1921 р. по березень 1922 р., коштом Є. Лукасевича, за редакцією О. Саліковського. Видавали прихильники Симона Петлюри. На сторінках газети було опубліковано низку статей М. Петріва під псевдонімом М. Гардовий.

ініціативу українська громада у Празі. На Вас, Пане Професоре, ми покладаємо в цій справі найбільші надії.

Разом з тим я беру на себе сміливість висловити думку що до завдання згаданого з'їзду та їм обібраного комітету. Помимо питань біженецької організації і самодопомоги, мені здається найбільш важливою справою нашої еміграції побиття анти-українських, шкідливих нашому національному розвитку, впливів, що виходять з-під стріхи У.Н.К.²² в Парижі п. Моркотуна та наших реакційних германо-фільських кругів. Спинюсь докладніше на останньому. В незадовгім часі в чужинецькій пресі можна було дуже часто зустріти згадки про наради і аспірації українських монархистів. При цим разураз згадувалось ім'я велик[ого] князя Вільгельма²³. На мою думку, одне ім'я Габсбурговця викликає в антантських і слов'янських колах страшенне недовірря до української справи і шкодить нашому визвольному рухові. Наші обидва Уряди, що йдуть під прапором республіканським, мають незмінно йти до здійснення нашого ідеалу — народньої демократичної держави, устрій якої визначиться Установчими Зборами. Можливо, що в цім разі наш нарід висловиться і за монархію. Але певна група наших наддніпрянських і наддністрянських діячів йде в цьому, мовляв, «по перед батька в пекло». Навіть такі наші найбільші діячі, як Є. Чикаленко²⁴ (Ви певно читали його цікаву статтю «Де вихід?» в 3/4 числі «Волі» від 23 квітня ц. р.), йдуть за тим, щоб нав'язати Урядові У.Н.Р. «дідичного» монарха. Українська влада була популярна серед народу через те, що вона одночасно боролася проти комуністів і монархистів (деникінців) і її республіканізм для остаточної перемоги над червоно-чорною реакцією — це *condition sine qua non*²⁵. Я гадаю, що для зафіксування української влади і держави, через брак в нашому народові відповідних історичних традицій, нам справді треба буде покликати «варяга» нарешті, та що і зараз можна робити відповідні, не обов'язуючі нас нічим, кроки в цьому напрямі приватним шляхом, тільки, борони Боже, не чипати династій німецьких, представники яких досить себе скомпрометували під час окупації України в році 1918. До того ж, взагалі монарх з німців відвернув б від нас симпатії слов'янщини. Коли вже нам припала доля кликати знову Варягів, то позискати на цю ціль справжніх, вдатися до нейтральних германських Скандинавів. Залицання ж наших віденських діячів перед бодай хоч найкращим українським патріотом архикнязем Вільгельмом, я вважаю страшенним національним і політичним блудом нашої розбещеної еміграції. Гадаю, Вельмишановний Пане Професоре, що Ви поділяєте мої думки.

З найбільшою пошаною застаюсь готовий до послуг М. Пемпіс

*Národní archiv České republiky, fond "Ukrajinské muzeum v Praze",
karton 67, inventární číslo 879, list 3—4 zadní strana. Руконис. Оригінал.*

²² У.Н.К. — Український національний комітет у Парижі на чолі із Сергієм Моркотуном.

²³ Вільгельм Габсбург (Василь Вишиваний, Вільгельм Франц Австрійський, 1895—1948) — австрійський ерцгерцог з династії Габсбургів, політик, відомий в українському русі як Василь Вишиваний.

²⁴ Чикаленко Євген (1861—1929) — громадський діяч, агроном, благодійник, видавець. Один з ініціаторів скликання Центральної Ради. На еміграції з 1919 р., жив в Австрії та Чехословаччині.

²⁵ *Condition sine qua non* — латинський вираз, що буквально означає «без чого неможливо», тобто необхідна (обов'язкова) умова.

3. Лист С. Смаль-Стоцького

Прага,
4 серпня 1921 р.²⁶

55

Вельмишановний Пане Доктор!

Таким щирим натхнін[н]ям віє з Ваших молодечих листів, що і моя стареча душа на ново оживає. Сердечно дякую Вам за ті милі хвили, які Ви мені справили читанням Ваших листів. Але коли я застановляюся над тим, як провести ту Вашу ідею в життя, ідею, якій я служив ціле моє життя і тепер ще служу, то руки омлівають, а мозок відмовляє служби. Не гадайте, що може для того, що я вже не почувую в собі сили до діла. Ні. Я глибоко переконаний, що коли дасть Бог вернути ся в Рідний Край, то я через молодечу силою кину ся знов до праці. Але тут, між нашою зденегерованою, декадентською інтелігенцією, тут і сам Мисія нічогоби не вдіяв. Добре Вам там жити в Загребі в гортку щирих приятелів одно-думців, де Ви не бачите може серед білого дня тої підлої гризні між нашими людьми так, як мені доводить ся тут що дня її бачить. Все те правда, що Ви пишете, що власний інтерес нашої еміграції тепер, коли весь світ заходить ся помагати нещасній Росії, вимагав би конечного об'єднан[н]я, згуртовання, але щож Ви вдієте, коли наша еміграція навіть того свого власного інтересу не добачає. Ось Вам приклад. Майже цілий рік допомагаю я нашій еміграції в Чехо-Словаччині, як можу, із тих допомог, які посилають наші земляки з Америки на мої руки, бо як виразно пишуть мені, що Американці ще мені одному трохи вірять. Найбільше клопоту маю в тій справі з нашими студентами, яких тут є понад 700. Ніколи не робив я жадної різниці між Наддністрянцями і Наддніпрянцями, всім в рівній мірі помагав. Як раз тепер нарешті один гурток під проводом Шапували²⁷ заснував Український Громадський Комітет для ведення допомогової акції. Сказалиб Ви, казав би і я: Богу дякувати. Люди організують ся, щоби громадським способом собі помагати. Але ми дуже помиляємо ся. Се тільки вивіска для есерів, щоби під плащиком Громадського Комітету вести свою мізерну ліво-есерівську пропаганду між академічною молодіжкою. Бо громадським сей комітет не є, хоч так називається. До нього не приймають усіх громадян, а тільки тих вибраних, що присягають на ту ліво-есерівську-віру. Се як бачите не тільки ніяка громадська робота, але обрахована на баламучтво. Ще приклад. Нашим студентам не стало гроший на допомогу. Вони вдали ся до батька Грушевського²⁸ о поміч, бо чутка пішла, що Грушевський дістав з Америки великі гроші для допомоги емігрантам. І ось Грушевський дає студентам всього 2.000 чes[ьких] корон, виймаючи з банку аж 70.000. На що? — на есерівську агітацію. На допомогу тільки своїм вірним. Нічого ми не вдіємо з людьми, у котрих ще і тепер стоїть доктрина над правдою, партійна ненависть над народньою любовію. Тих людей ніхто не всилі звести з собою до купи. Коли наша студентська організація дала ся до Укр[аїнського] Громадського Комітету, щоб довідати ся, кому зі студентів [в]они допомагають, щоб поминути подвійну допомогу, то Укр[аїнський] Громад[ський]

²⁶ У верхньому куті справа синім олівцем написано: Петрів в Загребі.

²⁷ Шаповал Микита (1882—1932) — громадсько-політичний діяч, лісівник, соціолог, публіцист. Член Центральної Ради, міністр пошт і телеграфу УНР, міністр земельних справ, голова Українського громадського комітету в Чехословаччині (1921—1925), Соціологічного інституту у Празі.

²⁸ Грушевський Михайло (1866—1934) — громадсько-політичний діяч, історик. Голова Центральної Ради, академік ВУАН. 1919—1924 рр. — на еміграції в Австрії та Чехословаччині. Повернувся в Україну.

Комітет відмовив їй на се всякої відповіді. З того бачите, що одна ніби то громадська організація поступає з другою дійсно громадською організацією зовсім не по громадянські. До того додаю ще, що Укр[аїнський] Громад[ський] Комітет удав ся до Уряду Радянської України з просьбою о допомогу на свої цілі. Ви самі знаєте, що коли радянський уряд дасть підмогу, то певно тільки на свої цілі, але вже сам факт, що Укр[аїнський] Громад[ський] Комітет вдасть ся о підмогу до того уряду, характеризує докладно весь напрям діяльності того комітету. Над такими явищами нашого емігрантського життя мусить чоловік доконечно застановляти ся. Колиж про такі самі явища чує у Відні і т. д., коли окрім того читає в укр[аїнських] часописах всяку підлоту одних на других, то мусить прийти до переконан[ня], що тут на еміграції не вдасть ся нам при найліпшій волі витворити одного фронту, одної спільної організації всіх Українців. Я повертаю знов до висказаної вже Вам думки, що се можливо булоб тільки в формі товариства людей доброї волі, до якого малиб приступ всі ті люди, котрі так само думають, як ми. Читав я Ваше письмо і в Берлінським Українським Слові, але ледви чи хто відгукнув ся на Ваше щире слово.

За те вісти, які доводить ся мені часто чути від утікачів з України і Московщини, що тепер досить часто прибувають до нас, дають мені підставу надіяти ся, що там в Ріднім Краю щира робота народня матиме успіх. Всі, що перебули большевицьке і польське пекло і докладно приглянули ся всьому, що бачили на Україні, кажуть в один голос, що там Народ за послідній час надзвичайно дозрів, ідея визволен[ня] і самостійности України дуже збогудніла, весь народ представляєть ся як добре зорганізована сила, ніхто там не визнає ніяких партій а всі як один згуртували ся до купи для одної мети, прогнан[ня] ворогів з Рідного Краю. Там отже робити ся діло. Хто не відирвав ся від рідної землі, той усею душею відчуває потреби її і всі свої сили віддає на службу Рідному Краєви. З такої праці буде пожиток, а на наших емігрантів нема що надіяти ся, вони стратили зв'язок з рідною землею, стратили змісл для потреб Рідного Народу, гублять ся в своїх доктринах, мають на устах тільки великих слів велику силу а більше нічого.

Сердечно Вам дякую за всякі відомости про пропаганду нашої української ідеї в Югославії. Се одиноке, що мене тут на еміграції тішить. З проф. Мурком я дуже добрий знайомий і можу сказати з давніх часів приятель. Ми разом сиділи ще на шкільній лавці. Давніше не було між нами жадної різниці в поглядах на Український Нарід. Тепер він під впливом з'єднан[ня] Сербів, Хорватів і Словенців в одну державу так дуже захопив ся ідеєю об'єдна[ня], що переносить її і на нас в відносинах до Москалів. Але все таки він на стільки чоловік об'єктивний, що піде на яку небудь підлоту. Його тепер в Празі нема, але як тільки вернеть ся, я буду з ним говорити. Про мій виклад довідую ся з Берліна, що він там в німецькій мові вже виданий, але мені ще ніхто не прислав ані одного примірника. По чеській мій виклад ще так же не виданий. Як тільки вийде одно або друге і я дістану се до рук, то зараз Вам пішлю. Проф. Бідло зараз в Карльсбаді²⁹ і я щойно по його повороті зможу з ним говорити про порушену Вами справу.

Прошу при[й]няти мій низенький поклін³⁰:

*Národní archiv České republiky, fond "Ukrajinské muzeum v Praze",
karton 67, inventární číslo 879, list 5—8. Машинопис. Оригінал.*

²⁹ Карлсбад — тогочасна німецька назва чеського міста Карлові Вари.

³⁰ Лист без підпису.

4. Лист М. Петріва

Загреб,
16/VIII [1921]

57

Вельмишановний Пане Професоре!

Звертаюсь до Вас зараз в дуже важливій справі. Що-йно сьогодні я довідався про з'їзд югослов'янських і чехословацьких академій наук, що має відбутися протягом ідучого слідуемого місяця вересня у Загребі. Серед представників сербської академії наук на цьому з'їзді буде до нас прихильний проф. Алекса Жуєвич³¹ (який, до речі, на відомій слов'янській нараді в українській справі позаторік заявив, що «ми серби як русофіли, так і українофіли»), а серед представників чехословацької академії наук — відомий Вам проф. Бидло³². Цей з'їзд, на мою думку, треба було б вжити в свою користь, піднесши на йому українську наукову справу в формі якогось меморіалу³³. У свій час я вже був передав друкований примірник відозви львівських українських наукових товариств до Югослов'янської Академії Наук (це є офіційна назва загребської академії; у Білгороді — «сербська»), був також дав до накладу Академії славетню «Записку Петроградської Академії Наук в справі знесення заборони українського друкованого слова», перекладену на сербсько-хорватську мову (після розгляду комісії, Академія не згодилася друкувати з мотиву опублікування лишень оригінальних речей; маю листовну відповідь академії в цій справі, які документи для будучих наших взаємовідносин); отже, як бачите, Югослов'янська академія, де має зараз відбутися з'їзд, також інформована в українстві з певних джерел. Я гадав би, що було б на часі вложити зараз протест про закриття і обмеження в діяльності українських наукових установ в Галичині, при чим, за браком часу, треба було б позискати³⁴ тих членів «Наукового товариства ім. Шевченка», що перебувають у Празі та Відні. Думаю, що такий протест взявся б підписати на засіданню З'їзду наш друг проф. Бидло, якому можна б було його власноручно і вручити. Було б бажаним, коли б цей меморіал (чи як там його назвати) було ствер[д]жено і членами Київської Академії Наук, що перебувають за кордоном, але це не є обов'язково. Разом з тим листом я засилаю Вам примірник «Jugoslovenske Njive» зі статтею у цій справі проф. Юрія Майцена (число 32). У пляні спільної праці об'єднаних слов'янських академій зазначається видання часопису, присвяченого справам славістики, от коли й ми зможемо виступити збройно перед лицем слов'янського світу! Чи відомо Вам, Пане Професоре, про закладення слов'янської академії в Парижі та чи бере хто з наших людей участь в її праці?

Окрім того, я звертаюсь до Вас з отсим проханням: я бажаю співробітничати у нашій американській пресі (у більшій часописі, ревії) в характері югослов'янсько-го дописувача, фельєтоніста і т. інше, але не маю з нею жодного зв'язку. Заслав якось великого листа з статтями до «Свободи»³⁵, але відповіді не одержав. Ви,

³¹ Ймовірно, *Жуйович Алекса* (серб. *Алекса Жујовић*, 1866—1951) — сербський політичний діяч, але він не був професором. Можливо, автор листа помиляється в імені науковця — представника академії наук. Можна припустити, що це був *Йован Жуйович* (1856—1936) — сербський політичний і державний діяч, дипломат, вчений-геолог, президент Сербської королівської академії наук і мистецтв (1915—1921). Але він був русофілом.

³² Усі підкреслення у цьому листі зроблено олівцем синього кольору.

³³ *Меморіал* — документ, в якому увічнено пам'ять про національне життя, відомих діячів або історичні події.

³⁴ *Позискати* — знайти, пошукати.

³⁵ «Свобода» — найстаріша україномовна газета у США, що виходить з 1893 р.

Шановний Пане Професоре, зазначаєте в своєму листі про свої певні зносини з Америкою; чи не мали б змоги мене порекомендувати редакторів якогось більшого американського часопису, яко кореспондента з Балкану? Я дуже радо прийму всі кондіції³⁶. По за працею в югослов'янській пресі я маю на це досить часу.

Прийміть мої найбільші поважання і мій низенький поклін.

Ваш Михайло Петрів

P. S.³⁷ За кілька день зашлю Вам усі примірники «Nove Evrope» і «Jugosl. Njive» з моїми статтями.

*Národní archiv České republiky, fond "Ukrajinské muzeum v Praze",
karton 67, inventární číslo 879, list 9—10 zadní strana. Руконис. Оригінал.*

5. Лист М. Петріва³⁸

Загреб,
8/III [1922]

Вельмишановний Пане Професоре!

Засилаю Вам шість³⁹ примірників давно вже заповідженої⁴⁰ книжки, яка щойно з'явилася на світ. Прошу передати книжки згідно з написами а саме: П. Президенту Масарикові⁴¹, Проф. Мурко, П. Славінському⁴² та до нашого університету (студентській громаді). Коли б Вам ще було потрібно цієї книжки, тільки напишіть і я негайно Вам зашлю.

Оце моя перша праця хорвацькою мовою. Зараз вже зладив⁴³ теж видання, яке хочу друкувати кирилицею під назвою «Seljačka Ukrajina»⁴⁴, збірник моїх публіцистичних статей, вже друкованих по хорвацьких часописах, на користь голодних на Україні.

Вас я прошу придбати для мене видання Соціологічного інституту⁴⁵: «Antologie de la literature ukrainienne»⁴⁶ та Винниченкову⁴⁷ «Брехню»⁴⁸ і «Чорну Панте-

³⁶ У даному випадку кондіції — умови.

³⁷ Post Scriptum написано на лівому полі листа.

³⁸ На лівому полі листа олівцем червоного кольору написано: Подякував 22/3 С[маль-Стоцький].

³⁹ Слово *п'ять* закреслено, зверху написано *шість*.

⁴⁰ Заповіджена — оголошена заздалегідь.

⁴¹ Масарик Томаш Garrig (1850—1937) — чехословацький громадсько-політичний діяч, філософ, перший президент Чехословаччини (1918—1935).

⁴² Славінський (Славинський) Максим (1868—1945) — громадсько-політичний діяч, історик, дипломат, публіцист, перекладач. Міністр праці Української Держави (1918), голова Надзвичайної дипломатичної місії УНР у Чехословаччині (1919—1923).

⁴³ Зладив — підготував, зробив придатним для використання.

⁴⁴ Seljačka Ukrajina — Селянська Україна.

⁴⁵ Український соціологічний інститут — наукова інституція, заснована Михайлом Грушевським восени 1919 р. у Відні. У 1924 р. припинив існування у зв'язку з поверненням М. Грушевського і П. Христюка в Україну.

⁴⁶ Йдеться про «Anthologie de la littérature ukrainienne jusqu'àumilieu du XIX-e siècle» (Paris, Genève, Prague, 1921), що була видана Українським соціологічним інститутом за редакцією М. Грушевського. Вступне слово до антології написав французький мовознавець, славіст, член Паризької Академії наук (1906), іноземний член-кореспондент ВУАН (1924) Антуан Мее (1866—1936).

⁴⁷ Винниченко Володимир (1880—1951) — громадсько-політичний діяч, письменник. Голова Уряду УНР й Директорії УНР.

⁴⁸ «Брехня» — п'єса В. Винниченка, написана 1910 р. Перевидавалася в Німеччині німецькою мовою.

ру»⁴⁹, яку я хочу дати хорвацькому професорові для перекладу і вистави в місцевому kazalište (театрі). Видатки поверну згодом⁵⁰.

З найбільшим поважанням

М. Петрів

Zagreb, Medulićeva ul. 26/I

*Národní archiv České republiky, fond "Ukrajinské muzeum v Praze",
karton 67, inventární číslo 879, list bez číslování. Руконис. Оригінал.*

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Козлитин В.Д. Русская и украинская эмиграция в Югославии (1919—1945 гг.). Харьков : РА, 1996. 476 с.
2. Пашенко Є. Українська інтелігенція і розвиток хорватської україністики (перша половина ХХ ст.) // Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Історичні науки. 2010. Вип. 15. С. 363—380.
3. Власенко В. Дипломатичні представництва УНР — організатори громадського життя української політичної еміграції у балканських країнах // Дриновський збірник. Софія-Харків, 2016. Т. 9. С. 107—114. URL: <https://periodicals.karazin.ua/drinov/issue/view/855>
4. Власенко В. Третя хвиля міжвоєнної української еміграції до Югославії // Русинистичні студії [електронско издање]. Нови Сад, 2015. С. 103—132. URL: <https://ru.scribd.com/document/685145226/1>
5. Епістолярна спадщина Михайла Грушевського : покажчик до фонду № 1235 у ЦДІА України у м. Києві / упоряд. І.Б. Гирич. Київ, 1996. 108 с.
6. Сергійчук В. «Хорватський нарід найбільше розуміє нас, українців...» // Українці Хорватії. Матеріали і документи. Кн. 1. Загреб : Культ.-просвітне т-во русинів і українців Загреба, 2002. С. 97—102.
7. Сергійчук В. Неусвідомлення України. Ставлення світу до Української державності: погляд у 1917—1921 роки з аналізом сьогодення. Львів : ПП Сергійчук М.І., 2012. 872 с.
8. Власенко В. До історії української еміграції в Югославії: 1921 р. // Українці Хорватії. Матеріали і документи. Кн. 8. Загреб : Укр. культ.-просвітне т-во «Кобзар» Загреба, 2025. С. 62—70.
9. Румянцев О.Є. Галичина—Боснія—Воеводина: українські переселенці з Галичини на території югославських народів в 1890—1990 роках. Київ, 2008. 256 с.
10. Národní archiv České republiky (NAČR), fond "Ukrajinské muzeum v Praze", karton 67, inventární číslo 879.
11. Novitnij N. Лист з Югославії. Українські перспективи // Воля. Відень, 1921. Т. 2. Ч. 9/10. С. 368—369.
12. Hardovyj M. Ševčenko i narodno-kulturni preporod // Hrvatska ševčenkiana / priredio Jevgenij Paščenko. Zagreb: Hrvatsko-ukrajinsko društvo, 2011. S. 103—120.

Отримано 7 січня 2025 р.

⁴⁹ Йдеться про п'єсу В. Винниченка «Чорна Пантера і Білий Ведмідь», що була написана 1911 р. Перевидавалася німецькою мовою. Наприкінці 1921 р. в кінотеатрах Німеччини демонструвався фільм «Чорна Пантера», співавтором сценарію якого був В. Винниченко.

⁵⁰ На лівому полі листа паралельно абзацу олівцем червоного кольору проведена подвійна лінія, ймовірно, для позначення важливості інформації та необхідності задовольнити запит М. Петріва.

60 REFERENCES

1. Kozlitin V.D. Russkaia i ukrainskaia emihratsiia v Yugoslavii (1919—1945 gg.) [Russian and Ukrainian emigration to Yugoslavia (1919—1945)]. Kharkiv, 1996. 476 p. [In Russian].
2. Pashchenko Ye. Ukrainska intelihentsiia i rozvytok khorvatskoi ukrainistyky (persha polovyna XX st.) [Ukrainian intelligentsia and the development of Croatian Ukrainian studies (first half of the 20th century)], *Naukovi zapysky [Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia"]*. Istorychni nauky [Scientific Notes [of the National University "Ostrozka Academy"]]. Historical Sciences.]. 2010. Iss. 15, pp. 363—380. [In Ukrainian].
3. Vlasenko V. Dyplomatychni predstavnytstva UNR — orhanizatory hromadskoho zhyttia ukrainskoi politychnoi emihratsii u balkanskykh krainakh [Diplomatic missions of the Ukrainian People's Republic — organizers of public life of Ukrainian political emigration in the Balkan countries]. *Drynovskiy zbirnyk [Drynovsky sbirnyk]*. Sofiia-Kharkiv, 2016. Vol. 9, pp. 107—114. [In Ukrainian].
4. Vlasenko V. Tretia khvyliia mizhvoiennoi ukrainskoi emihratsii do Yuhoslavii [The Third Wave of Ukrainian Emigration to Yugoslavia]. *Rusynystychny studyi [Ruthenian studies]* [electronic edition]. Novi Sad, 2015. Pp. 103—132. [In Ukrainian].
5. Epistolarna spadshchyna Mykhaila Hrushevskoho : pokazhchyk do fondu No. 1235 u TsDIA Ukrainy u m. Kyievi [Epistolary heritage of Mykhailo Hrushevsky: index to fund No. 1235 in the Central State Archives of Ukraine in Kyiv] / I.B. Hyrych (Comp.). Kyiv, 1996. 108 p. [In Ukrainian].
6. Serhiichuk V. «Khorvatskyi narid naibilshe rozumiie nas, ukraintsiv...» [“The Croatian people understand us Ukrainians best...”] // *Ukraintsi Khorvatii. Materialy i dokumenty*. Kn. 1 [Ukrainians in Croatia. Materials and documents. Book 1]. Zahreb, 2002, hp. 97—102. [In Ukrainian].
7. Serhiichuk V. Neusvidomlennia Ukrainy. Stavlennia svitu do Ukrainskoi derzhavnosti: pohliad u 1917—1921 roky z analizom sohodennia [The Unrecognised Ukraine. The World's Attitude Towards Ukrainian Statehood: A Look at 1917—1921 with an Analysis of the Present]. Lviv, 2012. 872 p. [In Ukrainian].
8. Vlasenko V. Do istorii ukrainskoi emihratsii v Yuhoslavii: 1921 r. [On the history of Ukrainian emigration to Yugoslavia: 1921] // *Ukraintsi Khorvatii. Materialy i dokumenty*. Kn. 8 [Ukrainians in Croatia. Materials and documents. Book 8]. Zahreb, 2025. Pp. 62—70. [In Ukrainian].
9. Rumiantsev O.Ye. Halychyna—Bosniia—Voievodyna: ukrainski pereselentsi z Halychyny na terytorii yuhoslavskykh narodiv v 1890—1990 rokakh [Galicia—Bosnia—Vojvodina: Ukrainian migrants from Galicia to the territory of the Yugoslav peoples in 1890—1990]. Kyiv, 2008. 256 p. [In Ukrainian].
10. Fond “Ukrainian Museum in Prague”. Box 67. Inventory number 879. National Archives of the Czech Republic.
11. Novitnij N. Lyst z Yuhoslavii. Ukrainski perspektyvy [Letter from Yugoslavia. Ukrainian perspectives]. *Volia [Volia]*. Vienna, 1921. Vol. 2. No. 9/10, pp. 368—369. [In Ukrainian].
12. Hardovyj M. Shevchenko and the National Cultural Revival // *Croatian Shevchenko Studies* / edited by Yevhen Paschenko. Zagreb: Croatian-Ukrainian Society, 2011, pp. 103—120.

Received on January 7, 2025

Valerii Vlasenko

Sumy State University (Sumy, Ukraine)

ORCID: 0000-0003-2220-2239

E-mail: v.vlasenko@yur.sumdu.edu.ua

FROM CORRESPONDENCE BETWEEN MYKHAILO PETRIV
AND STEPAN SMAL-STOTSKYI: UKRAINIAN POLITICAL EMIGRATION
TO THE KINGDOM OF SERBS, CROATS AND SLOVENES
AND CZECHOSLOVAKIA IN EARLY 1920s.

The purpose of this work is to introduce into scientific circulation and analyse the correspondence between Ukrainian public and political figure, journalist, and scholar Mykhailo Petriv and renowned Ukrainian Slavic scholar, professor at the Ukrainian Free University in Prague Stepan Smal-Stotskyi, which is stored in the National Archives of the Czech Republic. **Methodology.** The study is based on the principles of historicism, objectivity, and scientific rigour. General historical methods were used, including chronological, retrospective, and source criticism. **The scientific novelty** lies in introducing the correspondence between M.Petriv and S.Smal-Stotskyi as an important source on the history of the formation of Ukrainian political emigration in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, the raising of the Ukrainian question in the Croatian press, and the discussion of the problems of the unification movement in the emigrant community in Europe. The content of the correspondence is commented on, with emphasis on M. Petriv's journalistic activities and the activities of Ukrainian emigration in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes regarding the raising of the Ukrainian question at forums of Yugoslav and Czechoslovak scientists. **Conclusions.** The correspondence between Mykhailo Petriv and Stepan Smal-Stotskyi is a valuable source on the history of Ukrainian political emigration both in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (Yugoslavia) and in Czechoslovakia. Its content reveals the vicissitudes of the formation of Ukrainian political emigration in this Balkan country, the problems of the unification movement in the Ukrainian émigré community both in Europe in general and in Yugoslavia in particular, the raising of the Ukrainian question in the Yugoslav press and at scientific forums of Slavic scholars in Yugoslavia and Czechoslovakia, and M.Petriv's journalistic activities. **Key words:** correspondence, Yaroslav Bidlo, Matija Murko, Mykhailo Petriv, Stepan Smal-Stotskyi, Ukrainian emigration, Czechoslovakia, Yugoslavia.